

103077

FABRITIUS & SØNNERS FORLAG

Torstein Harbo: Målsetting og læreplan i den 9-årige skole.

GJELLERUP (København)

Paul Elvstrøm: Guld til Danmark.

DREYER

Blaise Pascal: Tanker om kristendommens sannhet. Et utvalg fra A. J. Lutz' fullstendige utgave.

Norges Brannkasse

Grunnlagt 1767

Brann- og annen skadeforsikring

En bok det blir snakket om:

JENS BJØRNEBOE

DEN ONDE HYRDE

„Her blomstrer Bjørneboes beste egenskaper, indignasjonen over menneskers tankeløse eller tankefulle mishandling av medmennesker og kjærligheten til dem som blir mishandlet. Og han har funnet form for både indignasjonen og kjærligheten.”

Philip Houm i Dagbladet

Kr. 23,00, innb. kr. 28,50

ASCHEHOUG

Samtiden 1961

Terje Wold:

DEN NORSKE REGJERING I LONDON¹

Situasjonen sommeren 1940 var den farligste og mest kritiske under hele krigen. Frankrike brøt sammen, og for England var faren overhengende. I de første dager av juni fikk den norske regjering melding om at de allierte ikke lenger kunne yte oss noen militær hjelp, men måtte trekke sine styrker ut av Norge. Regjeringen kunne da ikke fortsette den militære motstand i Norge. Den 7. juni 1940 forlot kongen, kronprinsen og regjeringen Tromsø om bord på den engelske krysser «Devonshire». Den 10. juni var vi framme i London.

Det var innen regjeringen full enighet om at det var riktig og nødvendig å forlate landet. Kampen måtte fortsette utenfor landets grenser. Norges lovlige regjering måtte lede denne kamp, vareta Norges interesser i utlandet, fortsette utøvelsen av norsk statsmyndighet og internasjonalt holde oppe Norges selvstendighet og uavhengighet.

Kunne regjeringen makte denne oppgaven? Hjemme i Norge var de fleste sommeren og høsten 1940 nedslått, fortvilt og rådløse. Mange gav regjeringen skylden for nederlaget og de ulykker som hadde rammet oss. Regjeringen hadde rømt fra sitt ansvar. Ute var også stillingen vanskelig. England kjempet for sitt liv — bokstavelig talt med ryggen mot veggen. Ingen visste hvordan utfallet av krigen ville bli, og mange forholdt seg avventende til den norske regjeringen, som nå var blitt en av de mange eksilregjeringer i London.

Allerede sommeren og høsten 1940 viste imidlertid utviklingen i Norge klart hvilken betydning det hadde at den norske regjering var i virksomhet i London.

¹ Foredrag holdt på Universitetet 22. november 1960.

Den 15. april 1940, bare noen få dager etter det tyske overfall, var det blitt dannet et administrasjonsråd i Oslo, oppnevnt av Høyesterett. Administrasjonsrådet skulle lede den sivile administrasjon i de av tyskerne besatte deler av landet. Det ble oppnevnt i forståelse med tyskerne og måtte samarbeide med dem.

Administrasjonsrådet var ingen ny regjering. Men situasjonen var likevel så vidt uklar at regjeringen den 17. april fant det nødvendig å kunngjøre at administrasjonsrådet var nødt til å styre «etter anvisning av den makt som med brutal vold har trengt inn i landet. Det representerer derfor ingen norsk folkevilje, og det har ikke rettsgrunnlag i noen norsk lov». I en ny kunngjøring av 19. april i kongens navn ble det i tillegg slått fast at administrasjonsrådets myndighet «blir ikke utøvd på mine eller den norske regjeringens vegne».

Da kongen og regjeringen forlot landet, oppstod straks tanken om å danne en ny regjering i Norge. Administrasjonsrådet og Stortingets presidentskap innlot seg i forhandlinger om dette spørsmål med tyskerne — riksrådsforhandlingene — som førte til at Stortingets presidentskap i juni 1940 — under sterkt press — gikk med på å foreslå for Stortinget at kongen og regjeringen skulle avsettes og en ny regjering — et riksråd — overta regjeringens forretninger og kongens forfatningsrettslige funksjoner. Meningen var så at riksrådet skulle slutte fred med tyskerne. Faren for fullstendig norsk kapitulasjon var stor. Presidentskapets forslag ble sendt til London. Tyskerne var endog med på å bestemme den form presidentskapets henvendelse til kongen skulle ha. I sin henvendelse tilføyde presidentskapet at dersom kongen ikke innen 14 dager hadde etterkommet henvendelsen om å abdisere, «forplikter vi oss til å søke utvirket stortingsvedtak for Kongehusets tilbaketreden».

Jeg tror dette var den tyngste melding kongen fikk hjemmefra under krigen. Kongen stod imidlertid fast. Han og regjeringen avviste presidentskapets henvendelse. Den 24. juni sendte regjeringen ut en erklæring gjennom radio hvor presidentskapets forslag klart og bestemt ble betegnet som grunnlovstridig, og i sitt svar av 3. juli 1940 uttalte kongen bl. a.: «Det er meg ikke mulig å innse at jeg ville

handle i fedrelandets interesse ved å bøye meg for den hestilling som Presidentskapet har rettet til meg, hvorved jeg ville godta en ordning som strider mot Norges Grunnlov og som med makt søkes påtvunget det norske folk.»

Kongens svar ble sendt ut over radio fra London og trykt og spredt i Norge i tusenvis av eksemplarer. På denne måte fikk det norske folk for første gang kjennskap til de forhandlinger som var ført. Det standpunkt kongen og regjeringen hadde tatt, vant alminnelig tilslutning, og fikk stor betydning for opinionsdannelsen og den senere politiske utvikling i Norge under okkupasjonen.

Begivenhetene hjemme sommeren 1940 kunne ha undergravd regjeringens hele stilling ute. Heldigvis gikk det ikke slik.

Utenfor Norge forstod man regjeringens stilling bedre enn hjemme.

Regjeringen i London ble fra første stund anerkjent av England, Amerika og noe senere av Sovjetunionen. I løpet av sommeren 1940 opptok regjeringen diplomatisk forbindelse også med en rekke andre lands regjeringer. Det lyktes regjeringen i London gjennom hele krigen å opprettholde og etter hvert også å styrke sin konstitusjonelle og politiske stilling som Norges lovlige regjering.

Konstitusjonelt og rettslig var regjeringens stilling sterk. At regjeringen konstitusjonelt var Norges lovlige regjering, kunne ikke bestrides og ble heller ikke bestridt av noen av de allierte eller nøytrale makter.

Regjeringens sammensetning var i det vesentlige den samme under hele krigen som før det tyske overfall. Det var en arbeiderpartiregjering. Men regjeringens politiske basis ble før vi forlot landet utvidet med 3 konsultative statsråder — en fra hvert av de borgerlige partier. Dette skjedde i samsvar med Stortingets forutsetning i møte på Elverum den 9. april. I virkeligheten var regjeringen derfor en samlingsregjering, som hadde støtte av alle politiske partier. — Dette kom også klart til uttrykk i Stortingets møte 9. april, hvor Stortinget enstemmig gav regjeringen fullmakt til «å varetta rikets interesser og treffe de avgjørelser og beføyelser på Stortingets og Regjeringens vegne som må

anses for påkrevet av hensyn til landets sikkerhet og framtid». Denne fullmakt er senere kalt Elverums-fullmakten. — Samtidig ble det uttrykkelig sagt av Stortingets president at regjeringen, om det ble nødvendig, hadde adgang til å bruke sin fullmakt «selv om den sitter i et fremmed land». Konstitusjonelt stod den norske regjering derfor sterkere enn noen av de andre fremmede regjeringer i London. Regjeringen kunne trygt vise til forfatning og grunnlov både i forholdet hjemad og utad.

Hver fredag under hele krigen holdt kongen statsråd i den norske ambassade i London, hvor den samme fremgangsmåte ble fulgt som ved statsråd på Slottet i Oslo. Det ble aldri innen regjeringen reist noen tvil om at regjeringen både etter statsrett og folkerett kunne utøve norsk statsmyndighet i London.

Men så kan man spørre: Hvor langt gikk regjeringens myndighetsområde? Hvilket omfang hadde dens myndighet?

Særlig viktig var spørsmålet om regjeringen, slik som nevnt i Elverums-fullmakten, også hadde rett til å utøve *Stortingets* myndighet. — Dette spørsmål ble aldri satt på spissen i noen prinsipiell erklæring fra regjeringens side. Men det er helt på det rene at regjeringen i stor utstrekning utøvde myndighet som etter grunnloven tilligger Stortinget. Den gav og opphevet lover, den bevilget penger av statens midler, den sluttet bindende avtaler av stor viktighet med fremmede makter, utøvde disposisjoner over rikets krigsmakt osv. — Til belysning av lovgivningsvirksomhetens omfang nevner granskingskommisjonen av 1945 i sin innstilling at det i statsråd under krigen ble gitt 175 provisoriske anordninger, som spente over de forskjellige grener av rettslivet — forvaltningsretten, strafferetten, prosessen og privatretten.

Den juridiske (rettslige) hjemmel regjeringen hadde for sin myndighetsutøvelse har *etter* krigen vært sterkt framme særlig i forbindelse med rettsoppgjøret. Regjeringen selv viste i de provisoriske anordninger til grunnlovens § 17 og til Elverums-fullmakten. Det hadde stor betydning at man kunne knytte anordningene til grunnloven og til Stortinget. — Men sitt virkelige, egentlige rettsgrunnlag hadde regjeringens myndighetsutøvelse hele tiden i selve krigssituasjo-

nen. Det var den som måtte være avgjørende for omfanget av regjeringens myndighetsutøvelse. Dette var også regjeringens syn. Den nødssituasjon landet var i, medførte at regjeringen, som var det statsorgan som kunne handle på landets vegne, måtte ha både rett og plikt til å sette alle midler inn i Norges fortsatte krig mot tyskerne, og til å treffe alle de vedtak som var nødvendige for landets frigjøring og gjenoppbygging og for gjenopprettelsen av et lovlig styre og lovlige tilstander i vårt land. Innenfor denne ramme kunne det nok reises spørsmål om et enkelt spesielt tiltak var absolutt nødvendig. Dette måtte imidlertid i høy grad bero på regjeringens skjønn på det tidspunkt da tiltaket ble gjort eller vedtaket truffet.

Så lenge krigen varte, var Stortinget hindret i sin virksomhet. Det bestod derfor en konstitusjonell nødstilstand hele tiden på det myndighetsområde som tilligger Stortinget. Det var denne nødstilstand som gav regjeringen i London vid myndighet også på Stortingets område. Riktigheten av dette syn er også etter krigen godtatt av våre domstoler, som har opprettholdt lovligheten og gyldigheten av de provisoriske anordninger regjeringen gav i London. Det må være riktig, det professor Castberg sier i sin Statsrett (bd. I s. 183): «Med eller uten fullmakt fra Stortinget, måtte regjeringen være berettiget og forpliktet til å treffe de forføyninger som var nødvendige for best mulig å verne landets frihet og selvstendighet.»

Det er etter det jeg har sagt helt på det rene at regjeringen i London hadde rett til å utøve vidstrakt statsmyndighet. Men så er spørsmålet: Kunne regjeringen *faktisk* utøve sin myndighet? Ble regjeringens myndighet respektert?

Det ville vært til liten hjelp at regjeringen hadde en sterk konstitusjonell stilling og stor juridisk myndighet, dersom den ikke hadde noen faktisk mulighet for å utøve sin myndighet og iverksette sine vedtak.

Imidlertid gikk det også i denne henseende bedre enn mange ventet.

Jeg nevner først at regjeringen, i og med at den var anerkjent som Norges lovlige regjering, rådde over alle

midler i utlandet som tilhørte den norske stat. Dette gjaldt således bl. a. Norges Banks gullbeholdning, som regjeringen hadde fått med over til England. Men dertil kom at regjeringen allerede mens krigshandlingene i Norge pågikk, ved provisoriske anordninger av 22. april og 18. mai 1940 hadde rekvirert den norske handelsflåte. Beslagleggelsen av handelsflåten ble uten videre tatt til følge av alle norske skip som var utenfor det av tyskerne sperrede område. Skip i åpen sjø gikk til nøytral eller alliert havn og stilte seg til regjeringens disposisjon. Det ble opprettet et eget organ — Nortraship — med kontorer både i London og New York, som under hele krigen drev handelsflåten for statens regning. Dette hadde stor betydning. Regjeringen kunne disponere handelsflåtens inntekter, og var dermed økonomisk uavhengig. Men enda viktigere var det at regjeringen på denne måte ble satt i stand til å sette hele vår handelsflåte inn i krigen på de alliertes side. Det var våre sjøfolk og våre skip som uten sammenligning representerte den største norske krigsinnsatsen.

Vår militære innsats ute måtte nødvendigvis bli meget beskjeden. Våre små styrker i Skottland skulle først og fremst holdes i beredskap for frigjøringen og for mindre ekspedisjoner og raids som ble foretatt. Men vår marine og våre flygere, som ble utdannet i Canada, deltok hele tiden i aktiv krigstjeneste.

Det gjaldt for alle nordmenn ute — de mange tusen flyktninger som kom til England og til Sverige, og de nordmenn som var ute fra før — at de alle uten videre godtok regjeringens myndighetsutøvelse som bindende og erkjente sin lydighetsplikt når det gjaldt de vedtak som ble truffet og de påbud som ble gitt av regjeringen, uten hensyn til at regjeringen utøvde sin myndighet utenfor landets grenser. Regjeringens jurisdiksjonsmyndighet på fremmed grunn ble også anerkjent av våre allierte. Sommeren 1940 ble norske militærdomstoler opprettet i Storbritannia og i 1941 også egne norske sjøfartsdomstoler i de viktigste sjøfartsbyer. Disse domstoler anvendte norsk lov, og deres jurisdiksjon ble godtatt av de britiske myndigheter. — Også i det nøytrale Sverige utøvde regjeringen i London — i samarbeid

med den svenske regjeringen — kontroll og en viss jurisdiksjon over de flyktninger som kom fra Norge.

På denne måte kunne regjeringen faktisk etter hvert mobilisere alle nordmenn ute til innsats for Norges kamp — enten i handelsflåten, i de militære styrker eller i planleggingsarbeidet for frigjøringen. — Flyktningene i Sverige var lenge et vanskelig problem fordi Sverige var nøytralt. Regjeringen gjorde imidlertid like overfor den svenske regjering gjeldende at *politiutdannelse* av de norske flyktninger i Sverige med sikte på Norges frigjøring ikke kunne være noen unøytral virksomhet, — og på det grunnlag ble fra årsskiftet 1942—43 de norske polititropper i Sverige organisert. De gjorde en god innsats både under frigjøringen av Finnmark i 1944 og ved frigjøringen av det øvrige land i 1945.

Jeg skal ikke, og har heller ikke anledning til å gå nærmere inn på Norges innsats ute under krigen. Heller ikke på regjeringens virksomhet. Men jeg tror jeg kan si at det lyktes å vareta norske interesser og samtidig anvende alle våre ressurser på beste måte for Norges sak. — Det sier seg selv at regjeringen måtte arbeide i nøye forståelse med våre allierte, først og fremst med England. Men regjeringen arbeidet fullt selvstendig og uavhengig. Det ble aldri — hverken fra England eller noen annen av våre allierte — grepet inn mot noen av de disposisjoner regjeringen traff.

Før Norge kom med i krigen, hadde vi ført en streng nøytralitetspolitikk. Vi hadde ingen allianse- eller hjelpeavtale med England eller noe annet land. Men nøytralitetspolitikken hadde ikke hjulpet. Norge var i krig, og nå måtte vi ha en *politisk* avtale om samarbeidet under krigen og om sikring av Norges selvstendighet når krigen var over. Norges frigjøring måtte være et av de allierte krigsmål. Dette innebar en fullstendig omlegning av hele vår utenrikspolitikk. Kunne regjeringen på egen hånd binde Norge i en sak av slik avgjørende betydning for vårt lands hele fremtid? Svaret var ikke tvilsomt. I de første måneder i London rådde det nok innen regjeringen en del usikkerhet på dette punkt, — kanskje særlig under trykket av riksrådsforhandlingene hjemme i Oslo. Men allerede høsten 1940 gikk regjeringen

inn for en politisk avtale med England, med sikte på fullt samarbeid i krigen og med Norges frigjøring som mål. Norge ble dermed med ett slag en av de allierte makter i verdenskrigen, og vi hadde bundet landets skjebne til krigens utfall. Dette var også et vilkår for samarbeidet, — ikke bare med England, men også med Sovjetunionen og Amerika da de kom med i krigen. Dette samarbeid ble under krigen stadig bedre og mer omfattende. Det ble også lettere for regjeringen å få bistand til forskjellige hjelpeaksjoner til Norge, fordi Norge var en av de allierte. Regjeringen fikk anledning til å foreta innkjøp av matvarer og forsyninger som var mangelfuller og ikke kunne disponeres uten de krigførende regjeringers samtykke. Det ble foretatt meget store forsyningskjøp, som ved frigjøringen var til betydelig hjelp.

Men dernest gjorde vår stilling som alliert det mulig for regjeringen på et forholdsvis tidlig tidspunkt å delta med våre allierte, særlig England, i planleggingen av frigjøringen — både i den militære planlegging og i drøftelsene av på hvilken måte lovlig styre igjen skulle gjenopprettes i vårt land. Dette siste spørsmål var ikke minst viktig på grunn av store tyske troppestyrker som stod i Norge og på grunn av den nazifisering som hadde funnet sted. — Det gjaldt å hindre fremmed militærstyre. Norsk siviladministrasjon måtte gjenopprettes straks Norge var fritt. Samtidig måtte tyskerne i Norge, og de norske krigsforbrytere og forrædere, komme under kontroll av norsk myndighet.

Helt fra begynnelsen av 1942 pågikk det i London forhandlinger og planlegging i disse spørsmål. Resultatet var *jurisdiksjonsavtalen* med England, Amerika og Sovjetunionen av 14. mai 1944. Denne avtale førte til at en norsk militærmisjon skulle være knyttet til den allierte øverstkommanderende under frigjøringen. Norske sivile tjenestemenn ble knyttet til militærmisjonen som representanter for de enkelte departementer og fordelt på de forskjellige distrikter i landet. De skulle sørge for å få den sivile administrasjon i gang.

Det var også jurisdiksjonsavtalen som gjorde det faktisk mulig å gjennomføre regjeringens krav om at en *regjeringsdelegasjon* skulle overta styret i Norge straks ved frigjøringen. Regjeringsdelegasjonen under kronprinsens

ledelse kom til Oslo ombord på en britisk destroyer allerede den 13. mai 1945.

Jeg nevner særskilt den betydning jurisdiksjonsavtalen fikk for frigjøringen av Finnmark. Sovjetunionen la den til grunn og sørget for at norsk siviladministrasjon kom i gang straks høsten 1944. Derved lyktes det regjeringen fra London å administrere og forsyne Finnmark i den vanskelige vinter 1944—45 samtidig som krigen mot tyskerne fortsatte i landsdelen. Dette var av den største viktighet for befolkningen, som ikke hadde noe å hjelpe seg med. Hele landsdelen var i virkeligheten ikke stort mer enn en nedbrent, rykende ruinhop.

Jeg skal så til slutt behandle regjeringens arbeid for i London-tiden å opprettholde og best mulig styrke forbindelsen hjemover til Norge. — Dette var kanskje regjeringens vanskeligste sak. Skulle regjeringen løse sin oppgave, måtte den ha tilslutning i sitt arbeid hos folket hjemme i Norge.

Sommeren 1940 var, som jeg alt har nevnt, mange hjemme kritisk innstilt mot regjeringen.

I henvendelser hjemmefra i de første år ble det stadig gitt uttrykk for at hverken regjeringen eller det gamle storting kunne tre i virksomhet igjen i Norge når landet ble fritt. Et interimsstyre skulle oppnevnes og fungere til nye valg kunne finne sted. Så sent som i november 1942 uttalte hjemmefronten i en henvendelse til regjeringen i London: «Den motvilje mot Regjeringen som var til stede sommeren 1940 gjør seg ikke lenger gjeldende som tema i den politiske diskusjon. På den annen side kan det ikke tales om noen oppslutning om Regjeringen.» Hvorvidt dette var riktig, lar jeg stå derhen. Det vesentlige er at regjeringen gjennom sitt arbeid etter hvert styrket sin stilling og ble fullt ut anerkjent også hjemme i Norge. Man forstod den betydning regjeringens arbeid hadde for bevarelsen av Norges stilling ute som suveren stat og for forberedelsen av landets frigjøring. Alle ansvarlige kretser innså etter hvert at det var riktig at regjeringen fikk støtte og tillit og at dens moralske og konstitusjonelle autoritet ikke ble dradd i tvil.

Det måtte naturligvis fremstille seg som en hovedoppgave for regjeringen best mulig å søke å påvirke opinionen

og holde motstandsviljen oppe i Norge. Det var dette regjeringen i forholdet hjemad i de første år var særlig opptatt av. Det verste som kunne skje, var om tyskernes og NS' forsøk på å nazifisere det norske folk skulle lykkes.

Det var ikke lett å få pålitelige og fullstendige opplysninger om forholdene hjemme, eller alltid å vite hvilken virkning tyskernes og nazistenes maktmisbruk og terror hadde. Regjeringen måtte være meget varsom og aldri stille strengere og større krav enn folket hjemme kunne godta. Det som ble sagt fra London måtte være til trøst og oppmuntring og samtidig styrke motstandsviljen under de lidelser folket gjennomgikk. Regjeringens medlemmer og en rekke av de nordmenn som var i London måtte stadig i radio kommentere begivenhetene hjemme. Jeg tror jeg kan si at Kringkastingen ble ledet på en klok og virkningsfull måte.

Etter hvert som forbindelsen med hjemmefronten ble bedre, fikk også regjeringen et sikrere grunnlag å arbeide på. Dette hadde særlig betydning for de nye lover det var nødvendig å gi fra London.

Jeg har alt nevnt at regjeringen i London-tiden utferdiget en lang rekke provisoriske anordninger av lovgivningsmessig innhold. Disse anordninger var uten videre rettslig bindende hjemme i Norge, selv om de bare kunne kunngjøres over radio fra London og i Norsk Lovtidende som ble trykt i England. Det måtte likevel være et viktig, ja et avgjørende, hensyn for regjeringen at de anordninger som ble gitt hadde tilslutning i oppfatningen hjemme. Jeg nevner som eksempel anordningen av 3. oktober 1941, som innførte dødsstraff for landsforræderi. Denne anordning var det regjeringens plikt å gi, fordi regjeringen var bærer av norsk suverenitet under krigen. Men vi hadde ikke dødsstraff fra før. Før regjeringen kunne gi anordningen om dødsstraff, var det derfor viktig for regjeringen at den — etter den kontakt man hadde hjemover — følte seg sikker på at innførelsen av dødsstraffen ikke splittet, men samlet opinionen og styrket motstandsfrenten hjemme.

Det sier seg selv at regjeringen bare hadde begrensede muligheter for å lede utviklingen, atskilt som den var fra folket som levde under okkupasjon av fienden. Det kan kanskje derfor være grunn til å nevne at regjeringens be-

stemmelser og anordninger allerede under krigen ble godtatt som bindende av det store flertall av folket hjemme i Norge og etter frigjøringen i alt vesentlig opprettholdt av Stortinget.

Men i forholdet hjemover kunne regjeringen ikke bare nøye seg med de opplysninger om utviklingen som hjemmefronten gav. Regjeringen måtte også samarbeide med hjemmefronten for å løse de mange oppgaver som stod i forbindelse med frigjøringen. Jeg nevner først samarbeidet med militærorganisasjonen (Milorg.). Dette samarbeidet var meget godt under hele krigen og fikk stor betydning for frigjøringen. Jeg nevner dernest samarbeidet om politiske og administrative spørsmål. Dette samarbeid kom først inn i fastere former fra våren 1943.

I begynnelsen rådde det atskillig usikkerhet i samarbeidet mellom hjemmefronten og regjeringen. Det oppstod misforståelser forbi forbindelsen var vanskelig. Den personlige kontakt var avskåret.

Men forbindelsen og samarbeidet ble i løpet av krigen stadig bedre, og ved frigjøringen kan man si at det rådde full forståelse og tillit mellom regjeringen og hjemmefronten.

Særlig stor betydning for forståelsen og tilliten fikk det omfattende samarbeid som etter hvert kom i stand om siviladministrasjonen, således samarbeidet om utrensking og gjenoppbygging av lovlig forhold i den offentlige tjeneste — organiseringen av politiet og samarbeidet om rettsoppbygging. I april 1943 sendte regjeringen hjem ca. 20 provisoriske anordninger, som dekket et meget vidt felt. Om disse anordninger rådde det ingen vesentlig saklig uenighet. — Hjemmefronten, som kjente forholdene hjemme best, bidro meget til den endelige utforming av mange bestemmelser. På det grunnlag som dermed ble skapt, tok så hjemmefronten fatt på det organisasjonsarbeid som måtte utføres i hemmelighet hjemme.

De høyere administrative tjenestemenn i fylkene og ordførerene i kommunene måtte på forhånd utpekes og instrueres om de retningslinjer som var fastsatt. Navnene på de personer som var utpekt, ble forelagt regjeringen i London til godkjennelse. Resultatet var godt. Til tross for 5 års tysker-

og nazistyre, kunne da frigjøringen kom en lovlig sivil administrasjon tre i virksomhet i Norge ved kunngjøring i radio fra London.

I denne sammenheng er det kanskje grunn til særskilt å nevne det grundige forarbeid som var gjort på politiets område. Politiet under rikspolisjefens ledelse kunne fra første stund ta hånd om landssvikene, hvilket ikke minst bidro til den rolige og verdige måte lovlig norsk styre ble gjenopprettet på. Kun på ett punkt var det en tid en alvorligere uoverensstemmelse mellom hjemmefronten og regjeringen, nemlig angående den såkalte *kommunalanordning*. Regjeringen ville at man straks det ble mulig skulle innkalle de gamle kommunestyrer. Hjemmefronten holdt på at et midlertidig kommunestyre skulle oppnevnes og fungere inntil nye kommunevalg var holdt. Dette oppnevningssprinsipp kunne ikke regjeringen godta, og fastholdt sitt prinsipielle syn. Men også her ble motsetningen utjevnet og samarbeidet fortsatte. Det viste seg for øvrig at de gamle kommunestyrer kom i funksjon endog tidligere enn regjeringen hadde forutsatt.

Også de politiske motsetninger som i London-tiden var til stede mellom hjemmefronten og regjeringen, ble utjevnet etter hvert. — Et hovedpunkt var hvordan den øverste ledelse (ledelsen på regjeringsplanet) skulle være når frigjøringen kom. Som nevnt var det hjemmefra — særlig i de første år — gjentatte ganger gitt uttrykk for at regjeringen ikke måtte utøve noen virksomhet på norsk grunn. Dette kunne regjeringen selvfølgelig ikke gå med på. Det var ikke bare regjeringens rett, men dens plikt å fungere inntil den i konstitusjonelle former kunne nedlegge sitt verv. Dette ble flere ganger i London-tiden fra regjeringshold uttrykt på den måte at regjeringen måtte fungere inntil den kunne legge ned den fullmakt den hadde fått på Elverum i et fritt Stortings hender. Det var også en plikt for regjeringen å sikre seg at hjemmefronten og motstandsbevegelsen hjemme ikke tok makten ut av regjeringens hender.

Imidlertid løste disse spørsmål seg etter hvert på beste måte. Hjemmefronten ble klar over at det ikke bare var regjeringens rett, men at det var nødvendig at regjeringen kom hjem snarest mulig ved frigjøringen. Dette ble løst ved

ordningen med regjeringsdelegasjonen, som jeg alt har nevnt. — På sin side — da regjeringen først ble klar over at hjemmefronten ikke ønsket å utøve noen politisk myndighet — hadde regjeringen intet imot å delegere stor administrativ myndighet til hjemmefrontens ledelse i en kort overgangstid. I krigens siste måneder ble så ordningen med de oppnevnte rådmenn som ledere i departementene godtatt, og London-regjeringens tilbakekomst og overtakelse av den faktiske regjeringsutøvelse i Oslo ble gjennomført i full forståelse og med tilslutning av alle.

Uenigheten om det gamle storting ble også løst konstitusjonelt på riktig måte. Hjemmefronten holdt i det lengste på at det gamle storting ikke skulle innkalles. I brev fra hjemmefronten i november 1942 het det at forholdet når det gjaldt Stortinget, var å se på samme måte «som om alle stortingsmennene 9. april var gått ombord i en båt og båten var blitt torpedert».

Regjeringen godtok aldri dette syn. Dens oppfatning var hele tiden — det tror jeg jeg kan si — at det konstitusjonelt riktige var at det gamle storting ble sammenkalt. — Men for ikke å splitte og skade samarbeidet måtte regjeringen uttrykke seg med stor forsiktighet på dette punkt. Etter hvert begynte også flere av dem som innen hjemmefronten hadde vært imot Stortingets sammenkalling å vikle i sitt syn. — Resultatet ble at den konstitusjonelle linje ble fulgt. Det gamle storting kom sammen, og London-regjeringen kunne i 1945 etter 5 års krig legge ned sin fullmakt i hendene på det Stortinget som gav regjeringen fullmakten på Elverum den 9. april 1940.

Terje Wold

NORSK FORSVARS-FØREBUING VÅREN 1939

I novemberheftet av «Samtiden» offentliggjør herr skipsreiar Leif Høegh som eit slag sensasjon eit telegram som professor Wilhelm Keilhau sendte frå Washington den 1. mai 1939 (eller litt før) til det norske utanriksdepartementet. Keilhau hadde da etter ein samtale med den amerikanske utanriksministeren Cordell Hull vorti overtydd om at det ville bryte ut storkrig i næraste framtida, truleg i september. Det ville han vara den norske regjeringa om, og samstundes meldte han at det ville vera mogleg å få kjøpt amerikanske fly før krigen braut ut.

Herr Høegh synes «det var synd at vår regjering på det tidspunkt overhørte» det som kom frå Keilhau. Og Keilhau har jamvel meint at dette kunne ha gjevi grunn til «et voldsomt angrep på utenriksminister Koht».

Faktiske data syner at Keilhau var noko seint ute med varinga si.

I midten av mars 1939 var eg ei veke i Paris; eg var innbedd til å halde ei historisk forelesning på Universitetet. I den veka hendte det at Hitler marsjerte inn i Tsjekkoslovakia. Det var åpent brott på lovnad og avtale, og det skapte eit brått skifte i den europeiske situasjonen. Mange folk tok til å tru at krigen kunne koma kva dag det skulle vera.

Eg tala med mange folk i Paris i dei dagane, og serleg hadde eg ein samtale med den franske utanriksministeren George Bonnet den 17. mars. Han hadde nyleg underskrivi ein «ikkje-angreps-pakt» med Tyskland; den rekna han no for eit verdlaust papir.

Personleg kom eg til den meininga at freden nok enda ville halde innpå eit halvt år. Da eg kom heim til Oslo om

morgonen den 19. mars, og bladfolk møtte meg på stasjonen med spørsmål om kva eg meinte om situasjonen, sa eg: «I september har vi krigen.»

I regjeringsmøte den 21. og 22. mars tok eg opp spørsmål om ekstraordinære forsvarstiltak. Eg greidde ut synet mitt på situasjonen, og (eg siterer her samtidig oppskrift) «eg sa at eg hadde fest meg ved framlegget frå statsråd Monsen om å få ei 3—4 mill. kr. til tilfang for flybygg her heime, og at eg meinte vi burde drive hardare på med flåtebygginga».

Saka vart no idig drøft innanfor regjeringa og parti-gruppa hennar i Stortinget, og vi fekk opplysningar om at dei andre partia ynskte eller ville vera med på nye forsvarsløyvingar. Avgjerda vart heft noko ved at påskeferia kom imellom. Men straks over påske, i statsråd den 14. april, vart det gjort vedtak om proposisjon til Stortinget om ekstraordinære forsvarsløyvingar på 20 mill. kr., ein stor sum i dei dagane. Det meste av pengane skulle gå til å bygge og kjøpe fly og få bygd motortorpedobåtar.

Militærkomitéen gav tilråding om proposisjonen den 12. mai, og heile løyvinga vart vedteken av Stortinget den 16. mai mot 4 røster.

Det seier seg sjølv at eg for min part ikkje la meg opp i dei tekniske spørsmåla om flytypar og slikt. Det måtte eg la dei militære styresmaktene avgjera. Eg var ikkje forsvarsminister, berre utanriksminister.

Telegrammet frå professor Keilhau var — etter opplysning frå Utanriksdepartementet — sendt frå Washington den 21. april. Har det vori sendt noko langt ut på dagen, så kan det fyrst ha komi fram den 22. april. Den dagen har det i det minste vorti framsendt frå Utanriks- til Forsvarsdepartementet. Det var så greitt det var dit det skulle, så framsendinga synes vera gjort utan førelegg for meg. Telegrammet har i alle fall ikkje den vanlege påskrifta om slikt førelegg, og det svarar med at eg ikkje har noko minne om å ha sett det.

Lysaker, 2. desember 1960.

Halvdan Koht

NORSK FORSVARS-FØREBUING VÅREN 1939

I novemberheftet av «Samtiden» offentliggjør herr skipsreiar Leif Høegh som eit slag sensasjon eit telegram som professor Wilhelm Keilhau sendte frå Washington den 1. mai 1939 (eller litt før) til det norske utanriksdepartementet. Keilhau hadde da etter ein samtale med den amerikanske utanriksministeren Cordell Hull vorti overtydd om at det ville bryte ut storkrig i næraste framtida, truleg i september. Det ville han vara den norske regjeringa om, og samstundes meldte han at det ville vera mogleg å få kjøpt amerikanske fly før krigen braut ut.

Herr Høegh synes «det var synd at vår regjering på det tidspunkt overhørte» det som kom frå Keilhau. Og Keilhau har jamvel meint at dette kunne ha gjevi grunn til «et voldsomt angrep på utenriksminister Koht».

Faktiske data syner at Keilhau var noko seint ute med varinga si.

I midten av mars 1939 var eg ei veke i Paris; eg var innbedd til å halde ei historisk forelesning på Universitetet. I den veka hendte det at Hitler marsjerte inn i Tsjekkoslovakia. Det var åpent brott på lovnad og avtale, og det skapte eit brått skifte i den europeiske situasjonen. Mange folk tok til å tru at krigen kunne koma kva dag det skulle vera.

Eg tala med mange folk i Paris i dei dagane, og serleg hadde eg ein samtale med den franske utanriksministeren George Bonnet den 17. mars. Han hadde nyleg underskrivi ein «ikkje-angreps-pakt» med Tyskland; den rekna han no for eit verdlaust papir.

Personleg kom eg til den meininga at freden nok enda ville halde innpå eit halvt år. Da eg kom heim til Oslo om

morgonen den 19. mars, og bladfolk møtte meg på stasjonen med spørsmål om kva eg meinte om situasjonen, sa eg: «I september har vi krigen.»

I regjeringsmøte den 21. og 22. mars tok eg opp spørsmål om ekstraordinære forsvarstiltak. Eg greidde ut synet mitt på situasjonen, og (eg siterer her samtidig oppskrift) «eg sa at eg hadde fest meg ved framlegget frå statsråd Monsen om å få ei 3—4 mill. kr. til tilfang for flybygg her heime, og at eg meinte vi burde drive hardare på med flåtebygginga».

Saka vart no idig drøft innanfor regjeringa og parti-gruppa hennar i Stortinget, og vi fekk opplysningar om at dei andre partia ynskte eller ville vera med på nye forsvars-løyvingar. Avgjerda vart heft noko ved at påskeferia kom imellom. Men straks over påske, i statsråd den 14. april, vart det gjort vedtak om proposisjon til Stortinget om ekstraordinære forsvarsløyvingar på 20 mill. kr., ein stor sum i dei dagane. Det meste av pengane skulle gå til å bygge og kjøpe fly og få bygd motortorpedobåtar.

Militærkomitéen gav tilråding om proposisjonen den 12. mai, og heile løyvinga vart vedteken av Stortinget den 16. mai mot 4 røster.

Det seier seg sjølv at eg for min part ikkje la meg opp i dei tekniske spørsmåla om flytypar og slikt. Det måtte eg la dei militære styresmaktene avgjera. Eg var ikkje forsvarsminister, berre utanriksminister.

Telegrammet frå professor Keilhau var — etter opplysning frå Utanriksdepartementet — sendt frå Washington den 21. april. Har det vori sendt noko langt ut på dagen, så kan det fyrst ha komi fram den 22. april. Den dagen har det i det minste vorti framsendt frå Utanriks- til Forsvarsdepartementet. Det var så greitt det var dit det skulle, så framsendinga synes vera gjort utan førelegg for meg. Telegrammet har i alle fall ikkje den vanlege påskrifta om slikt førelegg, og det svarar med at eg ikkje har noko minne om å ha sett det.

Lysaker, 2. desember 1960.

Halvdan Koht